

D. Mezey Alice

Ipolyi Arnoldtól Détsky Mihályig

Szemelvények a műemlékvédelem köréből

Jász-Nagykun-Szolnok megyében

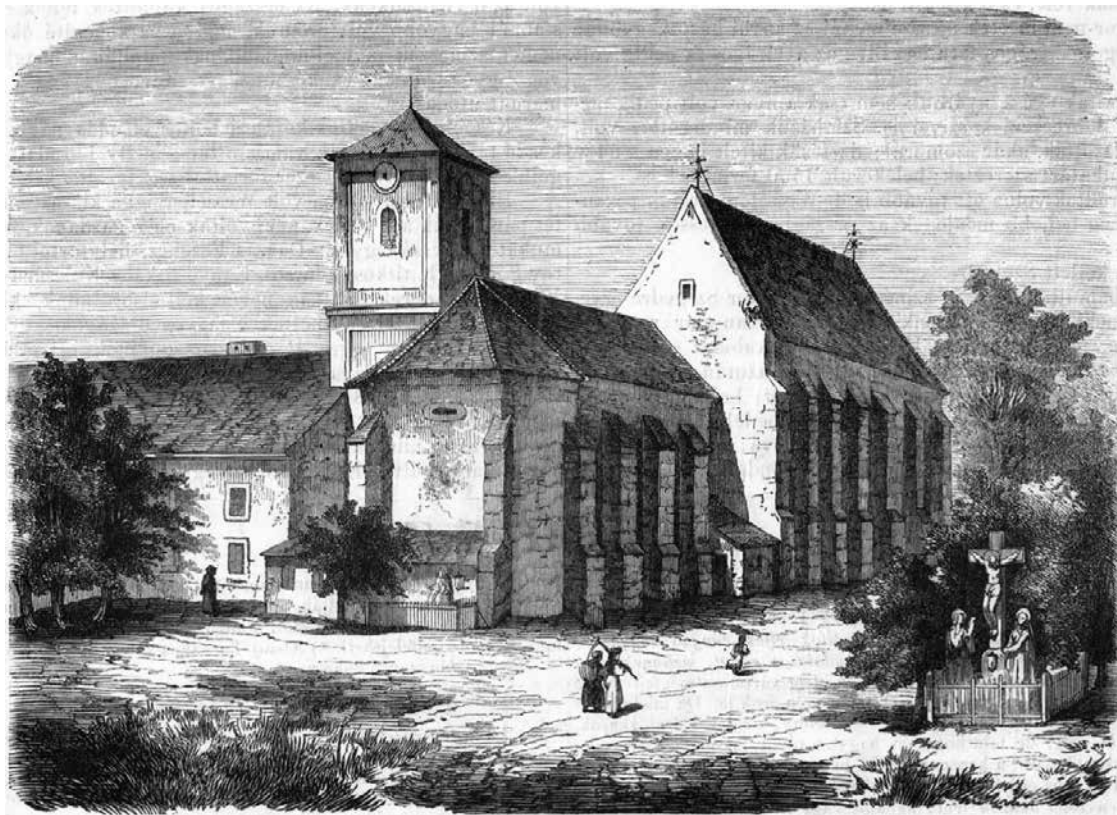
A címben megidézett, a magyarországi műemlékvédelem történetében a legkiemelkedőbbek között számontartott és megbecsült, tudományos alapokon álló műemlékvédelmi tevékenységet kifejtő két személy, Ipolyi Arnold¹ és Détsky Mihály² nevének együtt említése akár meghökkentő is lehet, ráadásul azzal a tájegységgel kapcsolatba hozva, ahol az országban minden bizonnyal a legkevesebb műemléket tartjuk számon. Néminemű magyarázatul szolgálhat, hogy Ipolyi Arnold, jóllehet csak rövid ideig, 1860-tól szűk négy éven át Törökszentmiklóson plébánoskodott, Détsky Mihály pedig száz évre rá, 1957-től 1982-ig, huszonöt éven át a megye műemléki felügyelője volt. Jóllehet a műemlékvédelem szempontjából a megyének ezek az időszakai sem mondhatók aktívnak, mégis érdemesnek látszik megvizsgálni, hogy tevékenységük a megye mely emlékeire és milyen módon terjedt ki. Volt-e helyszíni tartózkodásaiknak valamiféle szellemi hatása a környeze-

tükre, s ha igen, az miben nyilvánult meg. A fölvetett kérdésekre való válaszadás kísérlete közben igyekszünk magunkévá tenni egy Erasmusnak tulajdonított szókapcsolatot „Prudens questio – dimidium scientiae”, amelyről figyelmeztető eszme-futtatást olvashatunk egy Détsky Mihály tiszteletére megjelent kötetben.³ A megye jó százhusz évére kiterjedő vizsgálatot az Ünnepelet, Bardoly István személyes kutató, gyűjtő-, rendszerező és feldolgozó munkája teszi lehetővé,⁴ akinek személyes emlékezete szerint barátja, Détsky Mihály egy, a megyéről folytatott beszélgetésükben úgy nyilatkozott, hogy „érdemes volna sokkal többet foglalkozni vele”.

A „foglalkozást” most kezdjük Ipolyi Arnolddal, az európai közgondolkodásban a 19. század eleje óta bontakozó műemlékvédelmi gondolat⁵ egyik legjelentősebb magyarországi képviselőjével, az alakuló magyarországi műemlékvédelmi szervezet egyik főszereplőjével, aki harminchat évesen Bartakovics Béla⁶ egri érsek hívá-

- 1 Ipolyi (Stummer) Arnold (1823–1887) Törökszentmiklóásra érkezését megelőzően a Mednyánszky és a Pálffy családoknál nevelősködött. Előbbieknél a családi könyvtárat és levéltárat is rendezte. 1847-ben pappá szentelték. Komáromszentpéteren káplán, Zohoron plébános, Pozsonyban hitszónok volt. Aktívan tevékenykedett 1853–1860 között a K. u. K. C. C. (Kaiserliche und Königliche Central-Commission) Alsó-pozsonyi járás konzervátoraként és levelezőjeként.
- 2 Détsky Mihály klasszika-filológus és építész (1922–2008). Lásd BARDOLY István: Détsky Mihály publikációinak bibliográfiája. *Ars Hungarica*, 20. 1992. 79–84. 570; KOPPÁNY Tibor: Détsky Mihály 70 éves. *Ars Hungarica*, 20. 1992. 77–79; KOPPÁNY Tibor: Détsky Mihály nyolcvanéves. In: *Détsky Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 11.) Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002. 9–12; ARNÓTH Ádám: Détsky Mihály ünneplése nyugdíjba vonulása alkalmából. In: *Détsky Mihály nyolcvanadik születésnapjára 2002* (ld. 2. j.). 13–16. Détsky teljes bibliográfiájához lásd <http://www.odrportal.hu/kereso/index.php?&stype=author&q=%22D%C3%Agtshy+Mih%C3%A1ly%22&pageNo=1&rpp=50> (letöltve: 2019. 07. 14.).
- 3 SZILÁGYI András: Hihetünk-e a forrásoknak? In: *Détsky Mihály nyolcvanadik születésnapjára 2002* (ld. 2. j.). 255.

- 4 A magyarországi műemlékvédelem archív irattárának Bardoly István által elvégzett földolgozása és közzététele teszi ezt lehetővé. Az évek óta elzárt iratanyaghoz való hozzáférés lehetőségéért Bakó Zsuzsanna tervtárvezetőnek és Gyimesi Károlynak tartozom köszönettel. Bardoly István Jász-Nagykun-Szolnok megyére vonatkozó adatait az interneten is hozzáférhető összeállításból vesszük. Lásd Bardoly István: Segédlet a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága (1872–1881), a Műemlékek Országos Bizottsága (1881–1949), MUMOK Műemléki Alosztály – Építészeti Tanács Titkárság Műemléki Csoport (1950–1955), Országos Építészügyi Hivatal Műemléki Csoport (1955), Várgondnokság, Országos Műemléki Felügyelőség, Országos Műemlékvédelmi Hivatal iratanyagának kutatásához.
- 5 HORLER Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922). In: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 9.) Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996. 84.
- 6 Bartakovics Béla (1791–1873) rövid rosznyói püspökségét követően, 1850-ben foglalta el az egri érseki széket. 1853-ban a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagjává választotta.

1. Jászberény, ferences templom
Vasárnapi Ujság, 1857. március 15.

sára átjött az esztergomiból az egri főegyházmegyébe, hogy mint említettük, a jól jövedelmező törökszentmiklósi plébániát elfoglalja. Ő ekkor már számos tudományos szervezeti tagsága mellett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja is volt. A település, ahova elkerült, az egri főegyházmegyének az Alföldre, a Körös–Berettyó-vidék északi széléig lenyúló Kemeji Főesperességében fekszik. Mindössze négyéves ott-tartózkodása alatt a helybeli műemlékekhez kapcsolódó tevékenységéről egyelőre csak közvetett ismereteink vannak. Ezeket az események időrendi sorrendjében idézzük föl.⁷

7 Az adatok összegyűjtésében nyújtott segítségéért Szász Zoltánnak, az Egri Főegyházmegyei Könyvtár munkatársának, valamint Urbán Mártának, az Egri Érseki Levéltár munkatársának tartozom köszönettel.

8 A közgyűjteményekben őrzött hagyatékának, illetve levelezésének eddig csak a rendezése történt meg, az anyag teljes feldolgozására még nem került sor. Ehhez lásd PROKOPP Gyula: A primási levél-

Ipolyi – mindenekelőtt a fővároshoz kapcsolódó – intenzív tudományos és közéleti tevékenységét innen is folytatta. Ezt az egyidejűleg megjelent írásai, valamint az egykorú pesti tudományos élet eddig feldolgozott eseményei egyaránt tükrözik.⁸ Bizonyára ismerte a jászberényi ferences templomnak azt a rövid ismertetését is, amely 1857-ben a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg (1. kép). Törökszentmiklósi parókiája feltehetően a mai plébániaépület helyén, abban a házban volt, amelyet a környéken birtokos Almásy család 1800 körül építtetett a régi templom mellé.⁹ Káplánjáról, a későbbi egri kanonok Debreczeni (Zágoni) Jánosról azt

tár Ipolyi-gyűjteménye. *Levéltári Szemle*, 29. 1979. 585–652. Ismerjük továbbá Ipolyinak a Toldy Ferenchez Törökszentmiklósról címzett leveleit. Ehhez lásd BARDOLY István: „Kellő személyzettel és némi hatalommal”. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez III. *Műemlékvédelem*, 56. 2012. 59–60. 43–45. Jegyzet.

9 TÓTH Sándor: *Vázlatok Törökszentmiklós múltjából*. Törökszentmiklós, Törökszentmiklós Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1957.

írják, hogy együtt töltött törökszentmiklósi éveikben Ipolyi tiltakozása ellenére annak érdekében, hogy plébánosának tudományos munkásságát segítse: „A lelkipásztorkodás összes ágát ő vezette.”¹⁰ Így Ipolyinak volt lehetősége arra is, hogy 1862-ben Henszlmann Imre és Kubinyi Ferenc társaságában a corvinák ügyében Isztambulba utazzon.¹¹

Nagyívű, európai kitekintésű, remekbe szabott és máig érvényes megállapításokat tartalmazó cikke 1861-ben jelent meg a nyírségi mázastégla-templomokról. Tanulmányában környezetéből, Jász-Nagykun-Szolnok megyéből csak futólag említi meg a kürti (Tiszakürt), a várkonyi (Tiszavárkony) és a püspöki (Tiszapüspöki) középkori eredetű templomokat,¹² de még futólag sem a Törökszentmiklós közvetlen környezetében, a 18–19. századi források leírásaival és térképi ábrázolásaival bizonyíthatóan, akkoriban még nagy számban álló középkori téglatemplomok rommaradványait.¹³ Már egri kanonokként 1863-ban, Egerben az Orlandini-házban¹⁴ bérelt lakást. Oda hívta össze az Orvosok és Természetvizsgálók 1878. évi nagygyűlését, ahol a régészeti szakosztály húsz tagja jelent meg. Közöttük volt Balássy Ferenc,¹⁵ aki még Ipolyi előtt 1849-ben, a törökszentmiklósi plébánián káplánként működött. Valamivel később, 1868-ban elsőként ő írta le és jelentette meg a Törökszentmiklósához közeli Fegyverneken 1470 körül épült templom tornyának utóbb „nagy karriert befutó” romját. Balássy Ferenc törökszentmiklósi esperes-plébánosként tartott fenn levelezést a bécsi központú osztrák birodalmi műemlékvédelemtől különváló első hivatalos magyarországi szervezettel, az 1872-ben létrehozott Műemlékek Ideiglenes Bizottságával (MIB) (1872–1881) a

2. Miliesz Béla és Tariczky Endre portréja a tiszafüredi Kis Pál Múzeumban (A szerző felvétele, 2017)

fegyverneki toronyrom ügyében. Nem lehetetlen, hogy a rom rajzát Ipolyi kérésére vagy biztatására küldte meg 1872-ben a MIB-nek, aminek folyamánként 1873-ban Schulek Frigyes bizottsági építész küldték a helyszínre. Nem sokkal később Haas Mihály¹⁶ írta le a jászjákóhalmai plébániatemplom középkori eredetű részét. Ilyen életrajzi párhuzamokkal joggal föltételezhetjük, hogy további kutatásokkal kettejük személyes kapcsolatára érdekes részletek kerülhetnek még napvilágra.

Bardoly István „Rómer-mutatója”¹⁷ szerint a jegyzőkönyvek negyvenkét kötetében Jász-Nagykun-Szolnok megyére összesen tizenhárom említést találunk. Ki-

10 Debreczeni 1861-ben Ipolyi káplánja volt Törökszentmiklóson. Annak ellenére, hogy 1863-ban elhelyezték onnan, kapcsolatuk ezt követően sem szakadt meg. KONCZHÁZI KONCZ Ákos: *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*. Eger, Érseki Lyceumi Nyomda, 1892. 62: „Debreczeni egri tartózkodása alatt majd mindennap érintkezett Ipolyi, Tárkányi és Szvorényival”.

11 Erről legutóbb lásd MIKÓ Árpád: Egy archeológus a művészettörténetben: Rómer Flóris és a Corvina könyvtár, 1. In: *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Szerk. TKERNY Terézia–MIKÓ Árpád. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 173.

12 IPOLYI Arnold: Magyar téglaeépítészeti műemlékek. *Archaeologiai Közlemények*, 2. 1861. 140: „Lehet ugyan – mint már szinte akkor megjegyeztem –, hogy ezen egyházak egy részének vakolata nem csak belül, de kívülről is már eredetileg alfresco ki volt festve. Egyesekről legalább, mint a kürti, várkonyi, püspöki egyházakról felhozott nyomok tanúsítják, ez kétségtelennek látszik. Ily befestés ha nem is műépítészeti, de még is műízletes kinézetét kölcsönözhetett a más-kép csupasz falaknak...”

13 MEZEY Alice: Középkori épülettöredékek és „elenyészett” épületek nyomában Jász-Nagykun-Szolnok megyében. In: *Művészettörténeti*

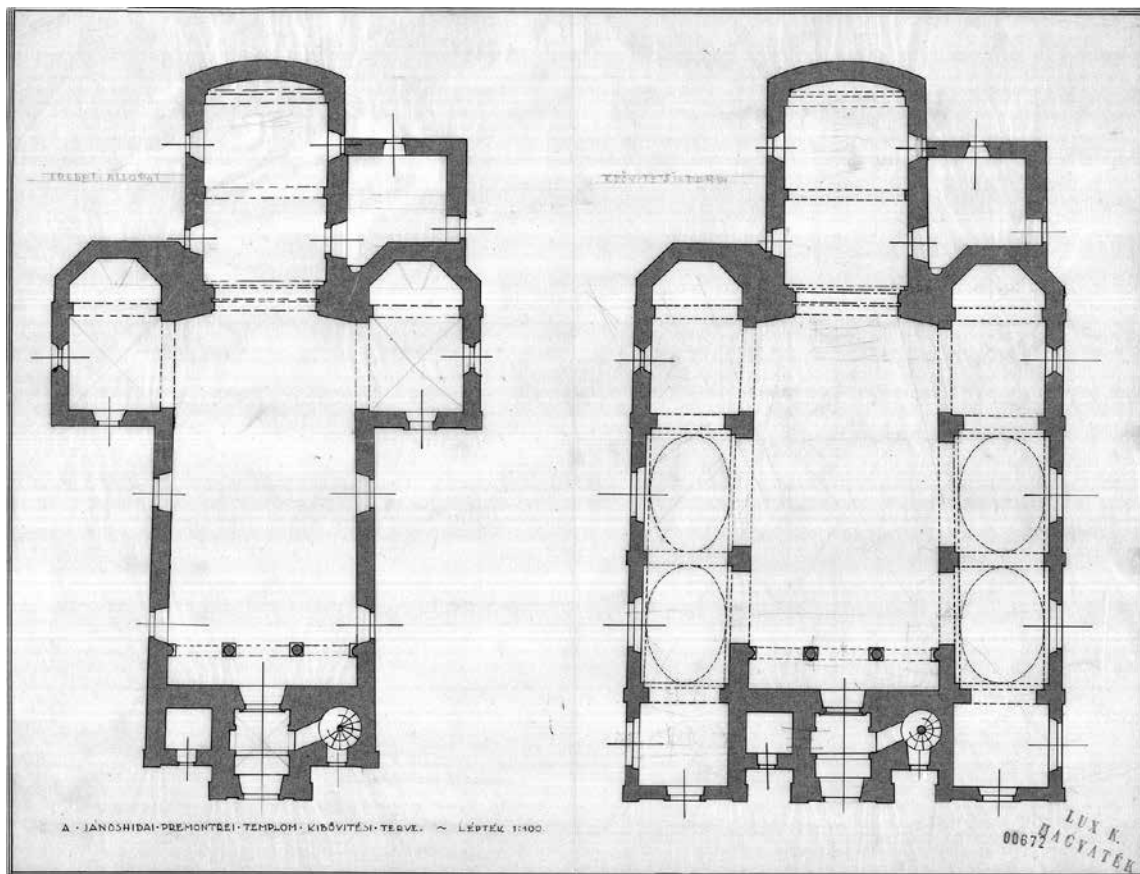
tanulmányok Tóth Sándor emlékére. (Thesaurus Mediaevalis, series A 01.) Szerk. TAKÁCS Imre. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2019. 151–172.

14 Lakása a mai Tárkányi Béla utca 10. számú műemléképületben volt.

15 Balássy Ferenc (1821, Bethlenfalva, Udvarhelyszék – 1896, Maklár), 1867-ben a Magyar Történelmi Társulat választmányi tagja. Részt vett a társulat kirándulásain. 1872-ben az MTA levelező tagja. Az egri egyházmegye *schematizmusai* szerint gyöngyösi és bánhorváti működését követően, az 1860-as években Felnémeten plébános, az 1870-es években Törökszentmiklóson esperes-plébános, 1883-tól haláláig Makláron plébános. 1895-ben tiszteletbeli egri kanonoknak is megválasztották.

16 Haas Mihály (1810–1866) szatmári püspök, a bécsi műemléki szervezetnek, a Kaiserliche und Königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale-nak írt jelentésében a barokk átépítés után sekrestyének használt középkori templom akkor kereszthajóként működő szentélyét fölismerte. Közli: HENSZLMANN Imre: Évi jelentés a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-ki munkálkodásáról. *Archaeologiai Értesítő*, 8. 1874. 19.

17 Rómer Flóris (1815–1882) a nálánál nyolc évvel fiatalabb Ipolyi biztatására kezdett el műemlékekkel foglalkozni. Életük végéig szoros

3. Lux Kálmán: A jánoshidai volt premontrei prépostsági templom bővítési terve. Alaprajzok. Budapest, 1942
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, ltsz. R. 00728

emelve a műemlékekre vonatkozó jegyzőkönyvi utalásokat, ezek a következők: a jánoshidai volt premontrei prépostsági templom, Jászapáti plébániatemploma, Szolnokon a városi piaci emlékoszlop, a tiszaburai és a tiszakürti református templom; a többi település jobbra ősrégészeti leletekkel szerepel. A teljes archív irattári anyag pontos időrendjének elemzésétől – amikor majd

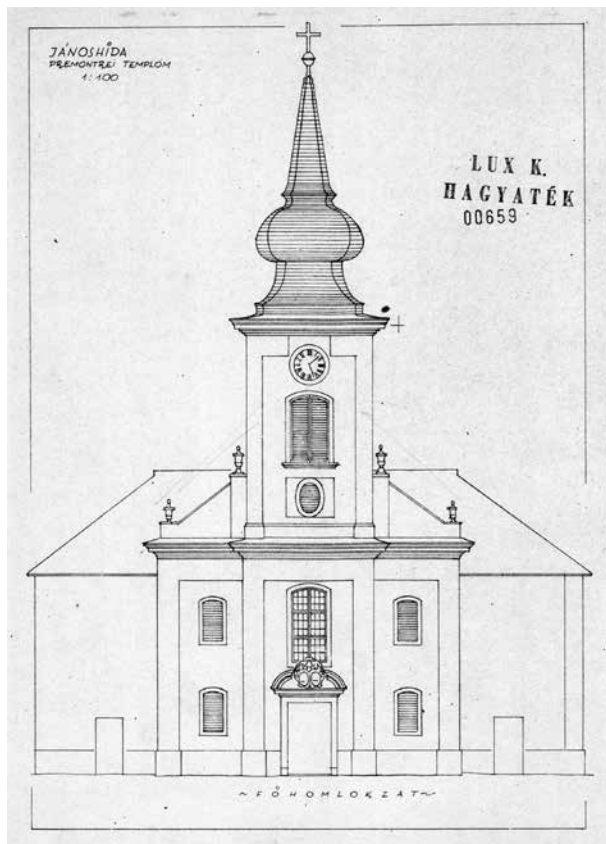
hozzáférhetővé válik – témánkra nézve további fontos összefüggések és információk várhatók.

Ipolyi Arnold megyebeli tartózkodásának időszakában szövődött, tudományos alapokon álló, személyes kapcsolata közül Balássy Ferencen kívül Tariczky Endre¹⁸ tiszafüredi plébánossal (2. kép) való kapcsolata mutatható még ki, aki a Tiszafüred-vidéki Régészeti Egylet egyik

munkatársi és baráti kapcsolatban voltak. Rómer eredetileg negyvenhat kötetes, rajzokkal illusztrált, kéziratos jegyzőkönyveit négy elkallódott kötet (25., 28., 41. és 43.) kivételével most a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (a továbbiakban: MÉM MDK) tudományos irattára őrzi. Három dunántúli megyére vonatkozóan nyomtatásban megjelent: *Rómer Flóris jegyzőkönyvei. Somogy, Veszprém és Zala megye (1861)*. (Forráskiadványok, 2.) S. a. r. VALTER Ilona, VELLADICS Márta. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999. Jegyzőkönyveinek mutatóját maga Rómer készítette el, ennek digitalizálását is az Ünnepeletnek köszönhetjük: BARDOLY István: Segédlet Rómer Flóris úti feljegyzéseinek (ún.

jegyzőkönyveinek) kutatásához. Kézirat. A Jegyzőkönyvek 14., 25., 26., 27., 39. és 44. kötetében területünkről tizenkét helység szerepel: Fegyvernek, Jászapáti, Jánoshida, Jászszentandrás, Karcag, Kengyel, Nagyrév, Szolnok, Tiszabura, Tiszainoka, Tiszakürt és Tószeg.

18 Tariczky Endre (1818–1912) műtárggyűjteményével és könyvtárával megalapozta a Tiszafüredi Múzeum gyűjteményét. A róla elnevezett Tariczky Alapítvány ma is működik, rendszeres kiadványa kezdetben a „Tiszafüredi Tanulmányok” volt, melynek folytatásaként jelennek meg a Tiszafüredi Füzetek. MOHÁCSI Miklós: *Tiszafüred vázlatos története az ősidőktől a rendszerváltásig*. (Tiszafüredi Füzetek, 9.) Tiszafüred, Tariczky Alapítvány, 2009.

4. Lux Kálmán: A jánoshidai volt premontrei prépostsági templom bővítési terve. Nyugati homlokzat. Budapest, 1942
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, ltsz. R 00659

5. Lux Kálmán: A jánoshidai volt premontrei prépostsági templom bővítési terve. Nyugati homlokzat. Budapest, 1942
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, ltsz. R 00673

alapítója volt.¹⁹ Az 1876-ban Budapesten megrendezett 8. Ősrégészeti és Embertani Kongresszuson²⁰ kettejük gyűjteményének darabjait közös vitrinben állították ki, s ezek a Hampel József által készített katalógusba is bekerültek.²¹ Jóllehet ez nem műemléki vonatkozású esemény, de megemlítjük, hogy a kongresszus résztvevőinek egy csoportja a Szolnoktól délkeletre fekvő Tószeg környékén föltárt bronzkori leletek helyszínét is meglátogatta, s a kiállításban több vitrin tartalmazta az ott előkerült és azóta világhírré szert tett leleteket.

19 ORBÁNNÉ SZEGŐ Ágnes: *A Tiszafüredi Múzeum és Könyvtáregylet története 1877–1949.* (Tiszafüredi Füzetek, 7.) Tiszafüred, Tariczky Alapítvány, 2005.

20 A kongresszusról legutóbb részletesen: PROHÁSZKA Péter: Rómer Flóris és a VIII. Ősrégészeti és Embertani Kongresszus. In: *Archaeologia és műtörténet* 2015 (ld. 11. j.). 77–102.

Tariczky Endre kortársa és a tiszafüredi múzeumban utódja, Milesz Béla²² múzeumörként gondozta a tiszafüredi gyűjteményt.

A Kunszentmártonban 1877-től működő Archeológia Társulatnak, „melynek célja az úgynevezett Tisza-zugot régészeti tekintetben kikutatni, szakkönyvtárat állítani 's a történelmi s régészeti tudományokat népszerűsíteni”, egyik alapító tagja Szél Farkas ügyvéd volt.²³ Ő hívja föl a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) (1881–1949) figyelmét az akkor Csongrád megye területén fekvő ecsegi, illetve a ma is odatartozó fábián-

21 Joseph HAMPÉL: *Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie.* Budapest, Franklin-Társulat, 1876. 83. jegyzet.

22 Milesz Béla (1844–1912) tanító, lapszerkesztő.

23 Szél Farkas (1844–1909) jogász, író, költő, történész, könyvgyűjtő, régész. Lásd Soós István: Rómer Flóris a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja. In: *Archaeologia és műtörténet* 2015 (ld. 11. j.). 120.

6. MOB-irat az ecsegi és a fábiánsebestyeni templomromok ügyében Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tudományos Irattár, MOB-iratok 1906/506

sebestyeni romra. A MOB 1872. évi rendkívüli ülésének jegyzőkönyvében olvashatunk arról, hogy Szél Farkas az emlékek leírásához további tíz törzsívet kér. Végül Hild Viktort (1855–1929), a hírneves pesti építészfamilia leszármazottját kell még megemlíteni. A középkori

templomok alaprajzait is ábrázoló régészeti feltárásai helyszínrajzainak – a műemlékvédelem szempontjából való feldolgozása esetén – lehetnek még hozadékai.²⁴

A MIB, majd annak egy évtizedes fennállása után, a műemléki törvény elfogadását követően a MOB²⁵ a 20. század közepéig, gyakorlatilag a háború utáni újrakezdésig működött. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei műemléki feladatokban – a MOB irányításával és megbízásából – a Műegyetem (Magyar Királyi József Műegyetem, Középkori Építészeti Tanszék) építész tanárainak és hallgatóinak közreműködése érhető tetten. Például 1877-ben Steindl Imre²⁶ láttaamozta Zobel Lajos²⁷ másodéves építészhallgatónak a jászberényi ferences templomról készített felmérési rajzát. Csányi Károly²⁸ 1943-ban tizenegy műemlék harminc fénymásolt felmérési lapját küldte meg a MOB rajztára számára. A MOB megbízásából készült felmérési lapok elszámolási listájában a megyéből Tiszaszék három, Fegyvernek két lappal (Fegyvernek Sándor, Kecskés Ferenc, Tőkés Tibor György másodéves építészhallgatók szignóival) szerepelt.²⁹ A Lux-hagyaték³⁰ összesen huszonhét jánoshidai rajza közül egy 1926-os felmérés, továbbá négy 1942-es keltezésű átépítési tervlap említendő. Utóbbiak az épület 13. századi falainak jelentős mértékű bontásával járó kibővítési tervéhez tartozó felmérési rajzok és vázlat-tervek. A kibővítés megvalósítását a MOB értékmegőrző alapú szakmai iránymutatásain és döntésein túl, minden bizonnyal a háborús körülmények akadályozták meg (3–5. kép).³¹

AMOB^{1949.} évi megszüntetését követően és az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) (1957–1992) 1957. évi³²

- 24 Hild Viktor (1875–1929) Hild János dédunokája és Hild József unokája. Jászság-központú, de a megye más területeire is kiterjedő régészeti munkásságát Stanczik Ilona régész dolgozta fel: STANCZIK Ilona: *Szolnok megyei régészeti adatok. Hild Viktor jegyzeteiből.* Szolnok, Damjanich János Múzeum, 1975.
- 25 A MOB megalakulását megelőző átmeneti időszakban a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága működött. A névváltoztatáson túl jelentős belső átalakítás nem történt, de a hatáskört 1881-től törvény szabályozta.
- 26 Steindl Imre (1839–1902) műegyetemi tanár. Építészhallgatóival nyári gyakorlatoknál műemléki felméréseket készíttetett, a jászberényi ferences templom alaprajza is ennek nyomán készült. A kolostor és temploma a 19. század folyamán rendkívül rossz állapotban volt, de a folyamatos állagvédelmi munkák során műemlékvédelmi jelenlétéről egyelőre nincs tudomásunk.
- 27 A Steindl-tanítvány: Zobel Lajos (1854–1926) műépítész.
- 28 Csányi Károly (1873–1955), ebben az időszakban a műegyetem nyilvános, rendes tanára.
- 29 Ennek előzménye, hogy Szmrecsányi Lajos egri érsek elküldte a MOB-nak Baranyi András plébános költségvetését a templom állagbiztosítására. MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok 1936/568. CSÁNYI Károly–Lux Géza: A M. Kir. József Nádor Műegyetem Közép-

- kori Építészeti Tanszékének közleményei. *Technika*, 23. 1943. 255–258.
- 30 Az ún. Lux-hagyaték: Lux Kálmán (1880–1961) műegyetemi tanár és fia, Lux Géza (1910–1945) műegyetemi adjunktus hagyatéka a MÉM MDK tervtárában található. A műemlék-helyreállítási terveken Lux Géza korai haláláig gyakran dolgoztak együtt.
- 31 A jánoshidaihoz hasonló körülmények befolyásolták a szintén a csornai anyaapaújsághoz tartozó türjei premontrei prépostsági templom két háború között zajló restaurálását. Ott Lux Kálmán tervei szerint a templom nyugati részének restaurálása a MOB instrukciói szerint módosított terv szerint el is készült.
- 32 Utóbb hírelt, hogy az országos hatáskörű intézmény néváltatását, azaz a szavak által képviselt fogalomtartalmaikat nagyon gondosan mérlegelték. A döntéskor a műemlék szó tárgyra utaló mivolta, a felügyelőség szónak pedig a vele kapcsolatos teendők tudományos megalapozottságának és érvényre juttatásának igénye volt az érv. A szervezet felépítése száz év tapasztalata alapján pontosan leképezte az intézmény feladatainak és tevékenységének sokrétűségét. Az új intézmény elődei korábbi országos hatáskört megtartotta, ami az ügyet képviselő alkalmazottak számára egyfelől munkájuk országos áttekintésének lehetőségét, másfelől az együttműködő és folyamatos konzultációkkal az összefüggések fölismerésének lehetőségét biztosította.

MUSEUMOK ÉS MŰEMLEKEK ORSZÁGOS KÖZPONTJA

Muzeológiai OSZTÁLY.

7.474 szám. Érk. 19. 51. 865

A beadvány száma és kelte: 2
 Előirat: 9.968/1950.
 Utóirat: _____

Lássa:
 Kiadványozás (jóváhagyás) előtt:
 Kiadványozás (jóváhagyás) után:
 Elküldés előtt (letisztázás és aláírás után):
 Elküldés után (irattárba helyezés előtt):
 Vissza a műemlékosoportnak

Tárgy:
 Az ecsegi templomzugban tervezett
 Csatlósi utasítás: ásztások helyszínrajzának megküldése.

db eredeti helyszínrajzzal.

Elintézés:
 dr. Bereczki Imre
 Dávaványa.

Az ecsegi templomzug faluhelyen tervezett ásztásokhoz készített két helyszínrajzot kéréséhez képest visszaküldöm.

1950 Ecsegi templomrom

7. Hivatalos levél a MUMOK fejlécével az ecsegi templomrom ügyében
 Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tudományos Irattár,
 OMF-iratok 1958/12/2

megalakulását megelőzően egy újabb átmeneti időszak mutatható ki.³³ A majd egy évtizedes átmeneti időszak Jász-Nagykun-Szolnok megyével kapcsolatban keletkezett irataiból kiderül, hogy a kiemelkedő jelentőséggel csak elvéve bíró, viszonylag kisszámú itteni műemlékekkel való intézkedéseikben nem egy előadónak, hanem a munkatársak nagy részének jutott valamiféle szerep, s ez országosan is így volt. Nyomon kísérhetők a helyszínről érkező jelzések és az azokat követő intézkedések, függetlenül attól, hogy az adott helyszíneken ennek maradt volna látható nyoma. Minden esetben működött a százéves célkitűzés: a felfedezés, a kutatás és a megőrzés. Az iratok tanulsága szerint az emlékek valós, a velük hivatalból foglalkozó szakemberek által jól ismert értékeiknek megfelelő figyelmet kaptak, s az intézkedéseket a megőrzendő vagy feltárandó értékektől független, egyéb szempontok még nem befolyásolták. A MOB-hoz és az OMF-hez

érkező megkeresések, a műemléképületekben működő közintézményektől, az építési hatóságoktól, de legnagyobb számban az egyházaktól, plébánosoktól és lelkészektől érkeztek. Műemlék-ügyben a MOB és utóbb az OMF is, számos esetben a Magyar Nemzeti Múzeummal közösen, illetve egymással egyeztetve intézkedett. Egyelőre úgy tűnik, hogy az OMF közvetlen kapcsolata a Jász-Nagykun-Szolnok megyében 1965-ben – az országban utolsóként – megalapított megyei múzeummal csupán társadalmi szinten, a Műemléki Albizottságok országos hálózatának helyi albizottságán³⁴ keresztül érvényesült.

Az időszak általánosságban is értékelhető jellemzésére egy, a hivatali adminisztrációban nyomon követhető történet iratfolyamának bemutatása kínálkozik. Az ecsegi templomrommal kapcsolatos igen tanulságos levelezés 1916-ban kezdődött,³⁵ és az 1960-as évekig elhúzódott. Részletes ismertetésére itt nincs mód, de

33 A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MUMOK) Műemléki Alosztály megalakulásától – Építészeti Tanács Titkárság Műemléki Csoport (1950–1955), Országos Építésügyi Hivatal Műemléki Csoport (1955) – a Várgondnokság megszűntetéséig (1957) terjedő időszak.

34 A megyei, illetve a nagyobb, több műemléket számláló városokban alakult műemléki albizottságok az 1960-as évek közepétől az 1990-es évek végéig, a műemlékvédelem társadalmi kapcsolatainak biztosítása céljából, igen eredményesen működtek országszerte.

35 Szél Farkassal kapcsolatban lásd a 23. jegyzetet.

8. Az ecsegi templomrom helye
(Pálóczi Horváth András felvétele, 1987)

összefoglalóan megállapítható, hogy megmentése és megőrzése érdekében az ügyel, pontosabban a rommal foglalkozó szakemberek és civilek széles köre működött közre egészen az 1960-as évekig. Az akkor még Csongrád megyéhez tartozó területen álló rom fennmaradása érdekében a megye főispánja a helyi Történeti és Régészeti Egyesülettel közösen, még 1916-ban levelet írt a MOB-nak. Néhány levélváltást követően a

bizottság jelezte: „A fenntartandó műemlékek jegyzékének tervezetébe bevezettetett.” Am úgy esett, hogy a jegyzék tervezetébe bevették ugyan, de magába a Forster-jegyzékbe már nem került bele.³⁶ Gyányi Károly helybeli lelkész egy-egy, a rommal kapcsolatos levelet³⁷ 1950-ben Tombor Ilona, 1951-ben Zádor Anna művészettörténész láttamozta,³⁸ majd 1954-ben és 1955-ben Entz Géza művészettörténész foglalkozott vele.³⁹

- 36 *Magyarország műemlékei*. Szerk. báró FORSTER Gyula. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1905. A jegyzékben Jász-Nagykun-Szolnok megyéből mindössze öt objektum szerepel: Gerecse Péter falképjegyzékében Tisza-Kürth ev. ref. tpl. falképei és Tiszapüspökin Krackertől egy Szt. Márton-vászonkép, továbbá a jászberényi ferencesek templomának alaprajza és két rom, a fegyverneki és a tiszaderzsi rom felmérési rajza szerepel.
- 37 Gyányi Károly lelkész a rom régészeti feltárását egy új templom fölépítéséhez, építványgyerése céljából kezdeményezte: „Az utód gyülekezet igényt tart az ásatás során előkerülő harangra, a márványkő törmelésekre, a burkolatok anyagára és az ép téglákra is az új templom építéséhez.” A levelezés a MOB és a MUMOK időszak váltásakor töretlenül folyt, végül a középkori rom építványának az új templom építéséhez való felhasználásához az engedélyt 1951-ben a MUMOK tagadta meg. „Régi épületmaradványok feltárása mindenkor csak gyakorlott szakember állandó irányítása mellett történhet, mert egyébként a leletek helyes tudományos értékelése és megmentése nem biztosítható [...] az engedélyt a 13/1949. sz. törvényerejű rendeletben biztosított jogomnál fogva nem adom meg. Egyébként is megengedhetetlennek tartom, középkori, kétségtelen művelődés- és helytörténeti értékkel bíró épületmaradvány és romok lebontását, anyaguk

felhasználását vagy beépítését [...]” Entz Géza további információk beszerzése céljából levélben megkereste Csorvason Tömöri Lajos ref. lelkészt, akinek válaszevélből idézünk: „A következő eredményre jutottunk: A templom belsejében a nyugati főbejárat közelében ástunk. ½ m mélységig lehullott szétszórta téglátörmelék az idők folyamán beszakadt boltozat felismerhető részeivel. Utána következett 1 m mélységig feltételezhető szél hordta lösz és kiöntéses üledék téglamentesen. Alatta, mert már időnk nem volt, meg nem állapított mélységig zsíros hamuval kevert igen laza porhanyós könnyen lapátolható réteg. – A templom belsejének alapburkolatát nem leltük még meg az általunk elért 1 ½ – 2 m mélységben... A kitermelt rétegekben téglán kívül márgát, mészt és márványkő töredéket találtunk...”. „A [...] városi tanyától nem több mint 1 km-re feküdt e k. b. 35 lépés (30-35 m. hosszú, 12-15 m. széles, félkör apszisú, a földtől 30-60 cm. magas, széles falazatú rom. Nagy széles égett téglájú alapépítménye emlékeztetett engem arra a ferencendi romtemplom fundamentumra, amelyet (?) József akkori gyulai múzeumigazgató Gyulán az Epreskertben kiásott s ő Ferences kol. templomnak ítél, pár évvel ezelőtt.”

- 38 Tombor Ilona (1908–1997) művészettörténész. Zádor Anna (1904–1995) művészettörténész.
- 39 Entz Géza (1913–1993) művészettörténész.

Kádár Zoltán⁴⁰ föltehetően Entz Géza fölkérésére utazott el a helyszíni megbeszélésre Debrecenből. Jelentését egy gépelt oldalban küldte meg az OMF-nek, melyből kiderül, hogy 1934-ben Vargha László és Győrffy Lajos már feltárták a romot, és felmérést is készítettek róla.⁴¹ Ezután 1958-ban, egy helyszíni szemle időpontjának egyeztetése kapcsán találkozunk vele ismét. Az egyeztetés az OMF-et képviselő Entz Géza és a túrkevei múzeum között folyt. Az utolsó iratból tudomást szerezhettünk arról is, hogy az OMF kétezer forintot biztosított a templomrom állagvédelmére, azonban úgy tűnik, hogy erre sajnos nem került sor (8. kép).

Détshy Mihály az OMF 1957. évi megalakulását követően – az intézmény egyfajta alapító tagjaként – az északkelet-magyarországi megyék, így Borsod-Abaúj-Zemplén, illetve Heves mellett Jász-Nagykun-Szolnok megye műemlék-felügyelői posztját töltötte be.⁴² Az OMF Bardoly István által megszerezett és felügyelt archív irattárának dokumentumaiból lényegében az derül ki, hogy elsőként a megyének azok az emlékei kerültek Détshy látókörébe, amelyeknek a szakirodalomban már voltak előzményei. Újabb helyszíni szemlékről és addig még nem ismert emlékekkel kapcsolatos intézkedésekről 1957-ben, Entz Géza osztályvezetősege alatt értesülünk, például, amikor Sallay Marianne, a Tudományos Osztály művészettörténésze Tiszaburán helyszínel. Jelentésében leírta, hogy a református templomban „Sedlmayr János jelentése szerint középkori falkép nyomokat találtak 1955-ben”. Az ügy folytatásaként Entz Géza hivatalos levélben a következőket írta: „A vakolatleverésnek a Felügyelőség szakembere jelenlétében kell történnie az esetleges várható középkori falképek megőrzése érdekében. [...] Ennek eredményeként az Alföld egyik legjelentősebb középkori falusi gótikus temploma állagát és műemléki értékeit lehetne biztosítani.” Az OMF az Állami Egyházügyi Hivatallal folytatott tárgyalásainak eredményeképpen a református templom helyreállítására huszonezzer forintot irányozott elő.

Détshy Mihálynak az egyetlen Szolnok megyei műemlékre vonatkozó publikációja a tiszasülyi gótikus plébániatemplomról jelent meg.⁴³ A templom bemutatását Ipolyi Arnoldra, Szőnyi Ottóra, Szmeccsányi Miklósról és ifjabb Lux Gézára való hivatkozásokkal kezdte.⁴⁴ A megye máig egyik legjelentősebb műemlékéről, a korábban már említett, kibővítéstől megmenekült jánoshidai templomról az intézményes magyarországi műemlékvédelem 1973–1974. évi munkáit bemutató kötetben azt olvashatjuk: „A volt premontrei prépostság templomának helyreállítása 1974-ben fejeződött be a kőfaragó- és műkőmunkákkal, valamint a környezet tereprendezésével. A munkák befejeztével egy addig ismeretlen, nagy értékű, finom részleteivel is újat adó román kori emlékekkel gazdagodott a középkori emlékekben oly szegény Alföld, de egész műemlékállományunk is.”⁴⁵ A munkát Détshy Mihály felügyelte, s az épület jelentőségét fölismerve, minden bizonnyal ő mozgósította az OMF tudományos apparátusát és szakembergárdáját a kutatási és helyreállítási munkákhoz. Az iratanyagból kiderül az is, hogy a kutatás és helyreállítás eredményességéhez nem kis mértékben járult hozzá Sebestyén Albert, a templom plébánosa (6–7. kép).

Az 1970-es évek irataiban többségében a jászberényi műemlékekkel kapcsolatos intézkedések szerepelnek. Ennek hátterében a város védett épületeinek viszonylagosan nagy számán túl Détshy Mihálynak egy itteni személyes kapcsolata állhat. Az OMF-et képviselő megyei műemlék-felügyelő Détshyt, valamint Sáros András mérnököt, ahogy az levélváltásaikból kiderül, szoros szakmai és baráti kapcsolat fűzte össze.⁴⁶ Détshy, nyugdíjba vonulásának évében, 1982-ben a kenderesi templom megkezdett kutatását felügyelte.⁴⁷ A jócskán elhúzódo munkát ezt megelőzően, 1972–1973-ban Selmeczi László, a Damjanich János Múzeum régésze, utóbb igazgatója végezte. Noha az iratokból mindez nem derül ki, Selmeczi minden bizonnyal konzultált szakmai főnökével, Kaposvári Gyulával (1916–1998) is,⁴⁸

40 Kádár Zoltán (1915–2003) művészettörténész, archeológus.

41 Jelentéséből kiderül, hogy „dr. Entz Géza osztályvezető, dr. Geguss Imréné múzeumvezető, Győrffy Lajos tanár és két újságíró társaságában” vizsgálták meg a romot. Az említett fölmérések hollétéről még nincsenek ismereteink.

42 KOPPÁNY 2002 (ld. 2. j.). 9.

43 DÉTSHY Mihály: Műemlékek Szolnok megyében X. A tiszasülyi gótikus plébániatemplom. *Jászkunság*, 19. 1973. 111–117.

44 DÉTSHY 1973 (ld. 43. j.). 117. 2. 3. jegyzet.

45 Az 1960-ban Kozák Károly régész által kutatott, Dragonits Tamás építész (Városépítési Tudományos és Tervező Intézet) által tervezett, Dümmerling Odön és Sedlmayr János építész, Őrsi Károly kertterve-

ző és Sczitovszki György kőfaragó közreműködésével folyt helyreállításról lásd *Magyar Műemlékvédelem*, 8. 1977. 370–371, 386. 12. jegyzet.

46 A jászberényi illetékeségű Sáros András mérnök az 1970-es években „virágzó” MAB-ok (Műemléki Albizottságok) Jász-Nagykun-Szolnok megyei elnöke, oszlopos tagja volt.

47 KORMOS László: Ősi falak nyomában. (A kenderesi református templom története) *Zounek. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 2. 1987. 11: „A negyedik feltáró munka Kolláth József lelkipásztorsága alatt volt 1982-ben a Műemlékvédelmi Felügyelőség főmérnökének, Détshy Mihálynak irányítása alatt.”

48 Kaposvári Gyula (1916–1998) a szolnoki városi múzeum, majd a megyei múzeumi hálózat megszervezője és igazgatója volt.

aki az országos megyei múzeumi hálózaton belül utolsóként megalakult szolnoki intézményt igazgatta. Erre utalnak az igazgató nyugdíjba vonulását követő tizedik évben megjelent, *Szolnok megye műemlékei* című kötetben foglaltak.⁴⁹ Az addig elsősorban régészettel és művelődésszervezési munkákkal foglalkozó igazgatót a műemlékvédelmi téma nem érte váratlanul, még kevésbé fölkeszűletlenül. Kaposvári a tartalmát és szerkesztését tekintve egyaránt igen jó minőségben – térképpel, helynév- és mesternévmutatóval – készült kötet egyik legfontosabb szerzője és társszerkesztője is volt egyben.

Jász-Nagykun-Szolnok megye műemlékvédelmi múltjának kutatása közben néhány fontos téma továbbra is teljes homályban maradt. Közülük megemlítendő például, hogy a 19–20. században épült kastély- és kúria-állomány gyér volta természetesen semmiképpen nem írható a tatár, török és rác hordák számlájára. Pusztulás-

történetük a műemléki archív iratanyagokban is teljesen dokumentálatlannak tűnik. Kastélyainak és kúriáinak feldolgozásáról a *Kastélylexikon* Csongrád megyével összevont hetedik–nyolcadik kötetének második részéből tájékozódhatunk. Megtudható belőle, hogy a jelenleg még álló százkilenc kastéllyal szemben a teljes állomány nagyjából másfélszeresét, száznegyvennyolc kastélyt és kúriát bontottak le – főként a 20. század második felében. Ezekről a lexikonban közölt archív fényképek alapján nívós épületekről szinte semmit nem tudunk. Az viszont bizonyos, hogy néhány kivételtől eltekintve valamennyit az 1950-es évektől az 1980-as évekig tartó időszakban pusztították el; de még az 1990-es években is előfordultak bontások.⁵⁰ További forrásfeltárásokkal a Városépítési Tervező Iroda és elődintézményeinek településrendezési tervei, valamint a népi építészeti emlékekre vonatkozó források még értékesíthető adatokkal szolgálhatnak.⁵¹

49 *Szolnok megye műemlékei*. Szerk. Kaposvári Gyula–RÉDEI István. Szolnok, Szolnok Megyei Tanács VB. Építési és Vízügyi Osztály, 1988.

50 VIRÁG Zsolt: *Magyar kastélylexikon 7–8. Jász-Nagykun-Szolnok megye kastélyai és kúriái*. Budapest, Fo-Rom Invest, 2005. 149–226.

51 A településrendezési tervek ügyében Détsy Mihály a Debrecenben székelő építésügyi hatóságokkal volt kapcsolatban. A népi építészeti emlékek védelme ügyében Détsy Mihály személyesen nem, de kollégái bevonásával néhány szél-, vízi- és szárazmalom védelme érdekében intézkedett.